

A VÁLTOZÓ EURÓPAI POSZTSZOVJET TÉR / THE CHANGING EUROPEAN POST-SOVIET SPACE

Vendégszerkesztői előszó

Editorial

BOTTLIK ZSOLT

BOTTLIK Zsolt: egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Regionális Tudományi Tanszék; 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C.; agria@gmx.net; <https://orcid.org/0000-0003-0337-5580>

Zsolt BOTTLIK: associate professor, Department of Regional Science, Institute of Geography and Earth Sciences, Faculty of Science, Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/C., H-1117 Budapest, Hungary; agria@gmx.net; <https://orcid.org/0000-0003-0337-5580>

Az ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézetében 2015 elején megalapított Etnikai és Vallásföldrajzi Műhely (<https://evfm.elte.hu>) jelenleg futó kutatási projektjének néhány eredményét nyújtjuk át a Tér és Társadalom olvasóközönségének. A téma, a változó kelet-európai pufferzóna társadalmi folyamatainak földrajzi vizsgálata, talán kissé tág, ugyanakkor a jelenlegi, Magyarországot is egyre inkább érintő, köztes-európai geopolitikai szituáció és a térségben zajló események (befagyott konfliktusok, háborús válságövezetek, el nem ismert államok) a folyamatok földrajzi vizsgálatát is indokolják.

Az Oroszországon kívüli európai posztszovjet térség a Szovjetunió felbomlásával és a bipoláris világrend megszűnésével geopolitikai vákuumba került, majd az európai integráció és az újjászerveződő orosz állam között fokozatosan egyfajta pufferzónává vált az 1990-es években. A balti államok európai uniós csatlakozásával e zóna lényegében két tágabb térségre, az európai uniós szomszédságpolitika szerint európainak tekintett dél-kaukázusi országokra (Azerbajdzsán, Grúzia, Örményország), valamint a köztes-európai régióhoz közvetlenül, ahhoz több kulturális és történelmi szállal kapcsolódó térségre (Belarusz, Moldova, Ukrajna) redukálódott.

Jelenlegi kutatásaink során ez utóbbi területekre fókuszálunk, bár az itt közölt tanulmányok egy része kitekintést tartalmaz a szomszédos területekre is. A vizsgált terület pufferzónahelyzete nem új keletű. A nyugatról keletre irányuló (német, lengyel, svéd stb.) expanzió, valamint az ellenkező irányú orosz/szovjet terjeszkedési kísérletek számtalanszor átrajzolták a térség politikai, népességi és gazdasági térképét, miközben az új struktúrák egyszerre törölték el és használták fel a régiákat. A helyben élő társadalmak fejlődését, politikai kultúráját, valamint gazdasági berendezkedését alapvetően meghatározta e határvidékhelyzetük, ám e szférák éppen a pufferzóna-szituáció miatt igen nagy összetettséget is mutatnak.

A térség legnagyobb államában, a sok népnek otthont adó *Ukrajnában* jelenleg kívülről látszólag a két legnagyobb etnikai csoport között éleződtek ki az ellentétek, ám a földrajzi térben világosan megjelenő kelet-ukrajnai frontvonal mellett a társadalmi teret további, sokszor markánsabb gazdasági, politikai, illetve hatalmi törésvonalak szelik át – rávilágítva a nyugat-európai nemzetállami modell térségi irrelevanciájára. Nagyon hasonló a helyzet *Moldovában*, ahol a Dnyeszter-menti Moldáv Köztársaság az 1990-es évek első felében történő elszakadásának következményeit már történelmi távlatokban vizsgálhatjuk; ugyanakkor a társadalmi térben itt is alapvető választóvonalat húz az orosz- és románorientáltság, illetve az önálló moldovai entitás kérdése. Jóllehet *Belaruszban* jelenleg nincsenek szakadár területek és az orosz kapcsolatról alkotott vélemények leginkább társadalmi és talán kisebbrészt etnikai különbségekből táplálkozó törésvonal mentén osztják meg az ország közvéleményét, a kérdés az, hogy a kívülről nézve letűnt kor reliktumaként jellemezhető vezetésnek meddig lesz támogatottsága és mikor éleződnek ki a meglévő ellentétek.

Az Európai Unió az itteni konfliktusokat, társadalmi folyamatokat és a gazdasági élet rezdüléseit, valamint azok mozgatórugóit már másfél évtizede, a 2002-es koppenhágai csúcs óta megkülönböztetett figyelemmel kíséri. Ekkor határozták meg a 2004-es bővítés dátumát és az abban érintett országokat. Az EU keleti érdekszférájának definiálása megjelent továbbá a 2003-as Wider Europe koncepcióban (European Commission 2003) is – amelyből aztán 2004-ben a már említett jelenlegi szomszédosságpolitika kialakult.

Így a 2004-es bővítéssel ez a terület az Európai Unióval közvetlenül határos térséggé vált. Ennek az új geopolitikai helyzetnek a következményeként a magyar közvélemény és a politikai elit számára szintén érzékeny pontnak számít e térség helyzete. A rendszerváltás előtti évtizedek kényszerű kapcsolatai, a stratégiai fontosságú energetikai hálózatok mellett a térségben élő kárpátaljai magyar lakosság miatt áll a vizsgált terület a figyelem középpontjában. Az elmúlt évek globális válságjelenségei után felértékelődő keleti kapcsolatok, a hazai politikában is megfigyelhető „keleti partnerség” szintén előtérbe helyezi a terület történéseit.

A térséget érintő politikai/társadalmi/gazdasági diskurzus igen gyakran alkalmaz leegyszerűsítő dichotómiákat (nyugat-kelet, fejlett-elmaradott, de-

mokratikus-autoriter stb.), melyben azonban a konkrét térségi konfliktusok és válságjelenségek csak nehezen értelmezhetők. A régió a rendszerváltás után leértékelődött, nem volt igény a legújabb folyamatok naprakész ismeretére. Így konzerválódott a hazai diskurzusokat átható, a korábbi évtizedekre jellemző szemlélet, a tudományos közeg a kényszerűség évei után inkább elfordult a terület tudományos igényű kutatásától, aminek hatására néhány kivételtől eltekintve fehér foltként szerepel a rendszerváltás utáni évtized földrajzi szakirodalmában. A kivételhez tartoznak kutatócsoportunk egyik tagjának, Karácsonyi Dávidnak Ukrajnával és Belarusszal kapcsolatos kutatásai. A geopolitikai jelentőség, a földrajzi közelség, a gazdasági kapcsolatok, az energiapolitika alakulása, a nemzetpolitika változásai, a határon túli magyarság helyzete, az EU szomszédsgpolitikája és a forrongó térségben érzékelhető, a mindennapjaink is befolyásoló változások megkövetelik a kutatói attitűd változását, igazolják a térség tudományos igényű vizsgálatának szükségességét.

A komplex helyzetkép kialakítása, amely különböző földrajzi léptékekben való vizsgálatot feltételez, nem csupán az egyetemes és a hazai tudomány, hanem a köztes-európai térség és benne Magyarország jövője szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel bír. Ilyen előzmények után gondoltuk úgy, hogy a Tér és Társadalom szerkesztőségi felhívására pályázatot adunk be, amelybe a tanulmányok mellett konferenciabezámolókat, illetve a térségről megjelenő könyvek ismertetését is beillesztettük. Később a szerkesztőséggel egyetértve legfrissebb kutatási eredményeinkből négy hosszabb tanulmány születhetett meg, amelyeket az alábbiakban olvashatnak.

A cikkek leginkább a térség társadalmi adottságaira fókuszálnak. Az alaphangot *Demeter Gábor* (2018) a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának munkatársa a jelenlegi gazdasági, kulturális törésvonalak történelmi hátterének két időpontban történő fölvázolásával adja meg. Kvantitatív módszerrel egy történelmi GIS-adatbázis segítségével támasztja alá azt a hipotézisünket, hogy a korábbi törésvonalak a megváltozott államhatárok által sem formálódtak át lényegesen, még hosszabb időtávban sem. A jelenlegi geopolitikai helyzetet a térség legnagyobb államának vizsgálatával *Karácsonyi Dávid* (2018), az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontjának kutatója mutatja be. A szerző úgy véli, hogy a közelmúlt ukrainai konfliktusa lényegében az ország erőforrásainak ellenőrzéséért folyik. A további két tanulmány pedig, amelyet az ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézetében működő Etnikai és Vallásföldrajzi Műhely alapító és belső tagjai jegyeznek (*Barta Géza, Berki Márton, Illés Tamás, Kőszegi Margit*) a posztsovjet társadalom jelenlegi állapotának hátterét vizsgálja föl. A térségben fontos szerepet kap az etnicitás kérdése, amelynek rejtett dimenzióit egy tanulságos terepbejárás tapasztalataival megerősítve a moldáv identitás rétegeinek vizsgálatával a posztkolonialista megközelítést a posztsovjet/posztoszocialista nézőpontokkal párhuzamba állítva mutatunk be (Illés, Bottlik 2018). A liminalitás koncepciójába ágyazva pedig négy rövid eset-tanulmány villantja föl az orosz és szovjet expanzió hatásait a balti országok,

egy kaukázusi csoport, a csecsenek, a Fekete-tenger melléki krími tatárok, valamint az ukrán állam szemszögéből (Kőszegi, Berki, Barta 2018).

A tanulmányok mellett két rangos nemzetközi konferenciáról számolunk be, amelyek tárgya a posztszovjet térség bemutatása és amelyen kutatócsoportunk tagjai is előadást tartva gyűjtöttek tapasztalatokat (Berki 2018; Kőszegi 2018). A témába vágó könyvismertetések között a talán szélesebb kutatói érdeklődésre is számot tartó (posztszovjet) témákban készült irodalmak mellett helyett kapott a szintén a térséggel foglalkozó, a MTA CSFK gondozásában megjelent és kutatócsoportunk által is jegyzett *Belarus in Maps* című térképgyűjtemény (Karácsonyi, Kocsis, Bottlik 2018), amely a regionális földrajz módszereivel mutatja be ezt a magyar közvélemény által kevésbé ismert országot.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a K 124291 számú, A poszt-szovjet után (?): A változó kelet-európai pufferzóna társadalmi folyamatainak földrajzi vizsgálata című projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával készült.

Irodalom

- Berki M. (2018): Máshonnan tekinteni a posztszocialista városokra? – Beszámoló a Cities After Transition hálózat 2017-es konferenciájáról. *Tér és Társadalom*, 4., 125–128. <https://doi.org/10.17649/TET.32.4.3101>
- Demeter G. (2018): A történelem nyomai a mai térszerkezetben – belső törésvonalak az európai posztszovjet térségben. *Tér és Társadalom*, 4., 31–53. <https://doi.org/10.17649/TET.32.4.3095>
- European Commission (2003): Wider Europe – Neighbourhood: A new framework for relations with our Eastern and Southern neighbours. COM(2003) 104 final. http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf (Letöltés: 2018. október 1.)
- Illés T., Bottlik Zs. (2018): A moldáv identitás rétegei. *Tér és Társadalom*, 4., 84–105. <https://doi.org/10.17649/TET.32.4.3104>
- Karácsonyi D. (2018): Felosztás vagy felemelkedés? Ukrajna, Európa „nagy tortája”. *Tér és Társadalom*, 4., 54–83. <https://doi.org/10.17649/TET.32.4.3096>
- Karácsonyi D., Kocsis K., Bottlik Zs. (eds.) (2017): *Belarus in Maps*. MTA CSFK Geographical Institute, Budapest
- Kőszegi M. (2018): Konferencia a nemzetállami lét kérdéseiről Kelet-Európában, Oroszországban és Euráziában. *Tér és Társadalom*, 4., 129–133. <https://doi.org/10.17649/TET.32.4.3100>
- Kőszegi M., Berki M., Barta G. (2018): A liminalitás terei és idői az európai posztszovjet térben az orosz és szovjet expanziós törekvések tükrében. *Tér és Társadalom*, 4., 31–53. <https://doi.org/10.17649/TET.32.4.3094>